

ԲՐՈՐՅԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒՆՍԱՏԻՏԱԿԱՆ

2. ՅԱՐԻ 1892

Տպւնիլան 10 ֆր. ոսկի — 4 յր.:
Վեցամսեայ՝ 6 ֆր. ոսկի — 2 յր. 50 Կ.:
Սեկ թիւ կայսե 1 ֆր. — 50 կոպ.:

ԹԻԻ 6 ՅՈՒՆԻՍ

ՈՐՈՇՈՐԱՆԵՐՆԵՐ

ԳԱՏՄԱԿԱՆ

ԳՐԱՆՍԻՆՈՒՆԵՐՆԵՐ ԵՎ ԻՆՏԵՐՆԱԿԱՆ ԳՐԱՆՍԻՆՈՒՆԵՐ
ԲՈՒԼՔԵՆ ՍԿԶԻՆԱՐՈՒԹԻՒՆԸ, ԱՐՏԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒ
ԱՐՔՈՒՆԵՆ ԿԵԼՈՒՆԵՐՈՅ ՎԵՐԱԲՈՒՄԸ

(Ըրաւաւսնիւ)

Իկար ժամանակ անդոր-
րութեան ու խա-
ղաղութեան մէջ ա-
պրեցան Պաշտպա-
նովի Հայերն իրենց
տեղը, մինչեւ մեծ
հրդեհ մը զգեցը
բոլոր աշիւն դար-
ձնելով՝ գաղթա-

կանութիւնը չէ թէ միայն բոլորովին փճացաւ,
Հապա նաեւ ցիրուցան եղաւ՝ քիչ ժամանակի
համար: Հաջիւ թէ գեղերնին դարձան, աներ-
նին նորէն կանգնեցին ու իրենք զերենք քիչ
մը ժողովեցին, Ռազդոցիի առաջնորդութեամբ
Գուրուցներուն ապստամբութիւնը ծագեցաւ:
Ասով երկիրը ներքին երկպառակութեանց ու
խառնակութեանց ասպարէզ մը դարձաւ: Ի-

րենց իշխանին հաւատարիմ Հայերն. չմասնա-
կեցեցան ապստամբութեան, բայց ասոր համար ալ
պէտք են եղեր պատժուիլ: Ապստամբք անպատ-
սպար Պաշտպանովը տակնուվրայ բերին, կողո-
պեցին ու կրակի տուին: Երբ որ յեղափոխու-
թիւնը լինալէն ետեւ խաղաղութիւնը նորէն
հաստատուեցաւ, Հայք վերադարձան իրենց ժո-
ղովրդապետին առաջնորդութեամբ, աներնին շի-
նեցին ու ռոր եկեղեցի մը կանգնեցին:

Աս միջոցին էր, ութնետասներորդ դարուն
սկիզբները, որ մեծանուն՝ սուր ու հեռատես
քաղաքագէտ, Կերլա հայաքաղքին հիմնադիրը,
Աւգսենտիոս Վրդպտ. Վրդարեան, որ Գրանսի-
լուանիոյ Հայոց եպիսկոպոսն էր, մտքին մէջ սկսաւ
մեծ, բայց դժուարաւ յաջողցնելու գաղափար
մ'արծարծել: Իր նպատակն էր բոլոր Գրանսի-
լուանիոյ Հայերն ամբողջել եւ ի մի ժողովելով
ամրացնել ու Կեռլա քաղաքը կենդրոնացնել:
Երբ ասոր հոտն եղիստարեթուպոլսոյ Հայերն ա-
ռին, վերջին աստիճանի այլայլեցան ու շփոթե-
ցան: Կարծեցին 'որ ասով չէ թէ միայն իրենց
ազատութիւնն ու անկախութիւնը բոլորովին պի-
տի կորսուի, հապա նաեւ իրենց ազատ առեւ-
տրին առջիւն թուամբ մը պիտի քաշուի. ուստի եւ
ամենայն զօրութեամբ դէմ կեցան, եւ ամէն մի-
ջոց բանեցնելով՝ աշխատեցան եպիսկոպոսին
ծրագիրը փճացնելու: Երբ Վրդարեան իր շինած
յատաճագիծն յառաջ տանելու համար՝ կրկին
անգամ վիճենա երթալով՝ իրենն այն չափի քե-
րաւ, որ կայսրմէն հրամանագիրը ձեռքը՝ կ'ու-

զէր իր միութեան գաղափարը գլուխ հանել, Եղիսարեթուպոսեղիք ուղղակի կայսեր գիւնջին ու շատ մը պատճառներով ցուցուցին որ իրենց կուրսը իրենց զինքն բոլորովին փաշտելն է. եւ թէ կեռլա երկրին վերջին սահմանը ըլլալով՝ այն նիւթերուն՝ որոնցմով իրենք առուտուր կ'ընեն, վաճառանոց գանին անկարելի է: Պատճառաբանութիւններէն մէկն ալ այն էր՝ թէ իրենց միտքն այն չէ որ իրենք զիրենք Հայոց հասարակաց ընկերութիւնէն գուր հանեն ու հասարակաց ծանրաբեռնութիւնէն ազատեն. եւ ու իսկ թէ եպիսկոպոսին պարտաւոր հնազանդութիւնը զանան. վասն զի իրենց ժողովրդաց պետին հետ մէկտեղ՝ իրենք զիրենք բոլորովին եպիսկոպոսին իշխանութեան տակ կը ձգեն. հայապ այն որ իրենց ծննդեան տեղէն զիրենք չշարժեն, վասն զի երբորդ անգամ կանգնած տեղն ու եկեղեցին թող տալով՝ շատ միտք պիտի կրին ու պիտի աղքատանան, այնպէս որ չէ թէ միայն պարտաւոր տուրքերը վճարելու, հայապ նոյն իսկ կեանքերնին պահպանելու ի վիճակի պիտի չըլլան: Ասոնք ծանրակշիռ ու բանաւոր պատճառներէն:

Եւ որպէս զի իրենց այս աղաշանքին աւելի ազդեցութիւն ու ջորութիւն տան, աղբրսագիրը շխտեցին ուղղակի Լեւորդոս կայսեր, հայապ իրենց սիրելի ու պաշտպան Աբաֆի իշխանին, որ այն միջոցին ալ ձիւննա կ'ապրէր մեծ պատիւներու մէջ: Իշխանը՝ կամ՝ անոր համար, վասն զի իրենց խնդիրքն իրաւացի կը համարէր, կամ՝ վասն զի իւրեղեց իր միջորդութիւնէն իրենց զլանալ, իր կողմանէ աղաշանաց թուղթ մը գրեց կայսեր ի նպատակ Պաշտպալովի Հայոց: Ասոնց ինդիքքին կատարումն իւր Վեհափառութեան պնտնեց աւելցնելով իւր կողմանէ որ շտիպէ այնպիսի ատենէ ի վեր Տոն հանգստեամբ ապրող ու ըստ բաւականի արմատացած հայ գաղթականութիւնն իր տեղէն մեքնելու եւ կեռլա փոխադրուելու հարկադրուի:

Թէ Պաշտպալովի Հայոց առ Լեւորդոս կայսր գրած աղբրսանաց եւ թէ Աբաֆի իշխանին յանձարարական թղթին թարգմանութիւնն — որոնց միայն առանց թուականի ընդօրինակութիւնը կայ քաղքիս գիւնին մէջ — հոս կը գնեմ: Պաշտպալովի Հայոց առ Լեւորդոսու գրած նամակն է այսպէս:

¹ Իշխանը կողմակից ըլլալով եւ գաղտուկ դաշնակցելով՝ Արքայէն մեծ պատիւներ ընդունած ու անոր որդեգիր եղած էր: Այս բանն կայսերականաց կողմակցութեան մատուցութիւնը գրուեց: Հետեւութիւնն առ եղաւ որ Գրասիրտ անիս աստիճանայն կայսրութեան հետ միացուի. իշխանն իրեն, աստիճանայն թագաւոր՝ կ'անցնէր ի ձիւննա իւր կեանքը:

“Վեհափառ կայսր, ամենազմած Տէր, խոնարհելով կը մերձենանք Վեհափառութեանդ գթութեան գահուն եւ ամենախորին հպատակութեամբ կը յայտնենք՝ թէ մենք՝ փոքրիկ հայ հասարակութիւն մը, որ կը բնակինք ի Գրասիրտ անիս, եւ մէկ քանի շնչին առեւտրի նիւթերով որ աւուր վրայ կեանքերնին կ'անցընենք, բնակութեան տեղ վատթիւրեցանք՝ որոշեալ պայմաններով՝ գեռ ասկէ 25 տարի յառաջ հոս ի Պաշտպալով հումեական սուր պետութեան ամենապատիւ իշխանին Տէր Միքայէլ Աբաֆիի բարութեամբ, եւ մեր մեծապատիւ Տէր իշխանին կառուցած տներու մէջ խաղաղութեամբ կեանք վարեցինք: Բայց կրակ խնայով՝ ամբողջ մեր տները փաշտուց: Մակայն վերդիշեալ Տէր իշխանին օգնութեամբ մեր բնակարանները նորէն կանգնեցինք: Ասոր վրայ հոնգարական զօրախոս յեղափոխութիւնը՝ մեր ամէն ստացուածն տեղը բոլորովին ապականեց. եւ այսպէս մենք այս տեղէն պանդխտելով՝ գնացինք ուր որ բախտն զմեզ տարաւ:”

“Այս ամենայնիւ այս ամէն պատահարներն ի վիճակի չեղան զմեզ այն աստիճանի վճատութեան մէջ բերելու որ զմեզ կամ՝ վարդընեն եւ կամ՝ մեր հին բնակութեան տեղոյն յիշատակը մեր մտքէն հանեն: Խաղաղութիւն ըլլալէն ետեւ՝ վերդիշեալ տեղոյն նպատաւորութիւնը գիտնալով եւ արդէն անկէ յառաջ ճանչցած բաղոց յիշատակէն մղուելով՝ շուտ մը մեր յառաջուն կրակատեղին դարձանք, մեր ժողովրդապետին հետ մէկտեղ: Այնպիսի անգամ յիշուած Պաշտպալովի մէջ երբորդ անգամ ալ մեր յատուկ ծախումով տներ շինեցինք, եկեղեցիներ նորէն կանգնեցինք, մեր ընկերութիւնը կարգի բերինք. եւ Վեհափառութեանդ թեւեռուն հովանաւորութեան տակ՝ ապահով եւ մինչեւ հիմակ անխռով հանգչեցանք:”

“Բայց լսեցինք որ մեր Գերապայծառ եպիսկոպոսը բոլոր Գրասիրտանայի մէջ եղած Հայերուն ամէն ընկերութիւնները կեռլա քաղաքը — Վեհափառութեանդ արքունի կալուածքը — մէկ տեղ ժողովել, տեղաւորել եւ հոն իրենց բնակութեան մը տեղ ապահովողընել կ'ուզէ: Արդ՝ մենք խոնարհութեամբ առ Վեհափառութիւնը կը դիմենք ու կը խնդրենք որ բարեհաճի, իրեն յատուկ գթութեամբ, մեր Պաշտպալով գտնուած պղծիկ ու արդէն ըստ բաւականի արմատացած ընկերութիւնն ապուս ընելու: այս տեղափոխութեան պարտաւորութիւնէն, որ մեր

վերջին աստիճանի խեղճութիւնը յառաջ պիտի բերէ. վասն զի ինչ որ փոքր ստացուած ունէինք, զայն բոլոր նոր շինած ունեւուն հւսկեղեցւոյն վրայ դարձուցինք: Զասոնք եթէ նա՝ ընէ թող տալու ստիպուինք՝ ոչ հասարակաց տուրքերն վճարելու եւ ոչ կեանքերնս պահելու. ի վիճակի պիտի ըլլանք, որովհետեւ այն տեղն ուր որ երթալու կը տօկուինք, իրեն աննպաստ դիրքովն աւերին վերջին օահմանին վրայ ըլլալուն մեր առեւտրի նկիւնընդ վաճառականութիւն ընելու յարմար չէ:»

«Մտքերնս ան չէ, ամենազգած կայսր, որ մենք զմիշտ Հայոց հասարակաց ընկերութիւնն աղաւ ընենք կամ մեր Գերապայծառ եպիսկոպոսին ունեցած պարտաւոր հնազանդութեան օրէնքներն ոտքի տակ առնուք. չէ, մանաւանդ ընդ հակառակն. այնպէս՝ ինչպէս մինչեւ հիմակ հասարակաց ծառարանութիւնները կրկնու մասնակից եղանք՝ անտէկ ալ անկեց ետքը, մեր Տէր եպիսկոպոսին ունեցած պարտաւոր հնազանդութիւնը կ'օրհանէր, եւ մեր ժողովրդապետին հետ մեկտեղ ամենայն խոնարհութեամբ մենք բոլորովին իրեն կը հպատակինք: Միայն զայն կը ինդրենք որ մեր ծննդեան տեղէն զմեզ չշարժեն:»

«Խոնարհութեամբ աս բանին կամակից ըլլալը կը ինդրենք Վեհապետութենէդ, զոր բարձրագոյն հրամանին մը ձեռքը գլխածարձ Ծառնոցանէր բարկ հաճէ: Նշնպէս կը փախաբնէր որ Չեր Վեհապետութիւնը — ինչպէս բոլոր բրիտանոն աշխարհի փափաքն է — միշտ կենդանի ըլլայ, եւ շարունակալ յաղթութեանց գաղութները փխթին գագաթմանդ վրայ:»

«Վեհապետութեանդ ամենախոնարհ հպատակները:

«Պաշտպալովի փորձիկ հայ ընկերութիւնը:

Ինչպէս վերն ըսինք, այս աղաւանց թուշթըն Արաֆին իրկեցին, որ ի յանձարարական նամակովն առ Լէոբոդոսս Վայսր ուղարկեց:

Ահա իշխանին թղթին հայ թանգմանութիւնը:

«Վայսրեական թագաւորական Վեհապետ:»

«Ամենագլխած Տէր:»

«Գրանսկուանիայի մէջ՝ մեր Պաշտպալովի կայաւանքներուն վրայ քնակող հայ Գոմբաւան — ինչպէս ներքալակալ աղբրագոթնէ՝ Չեր Վեհապետութիւնն անոնց ինդրեց լաւ հասկընալու պիտի բարեհաճի — այն պատճառաւ

իրկած է ինձի իր աղաւանց թուշթըն, վասն զի ականջն հասած է՝ թէ բոլոր Հայերն, որ Ատտաւրի մէջ ցրուած են, կ'ուզեն Վեհապետութեանդ արքունի կալուածաց վրայ ամփոփել: Աստի աղաւանցին ինձի որ իրենց խոնարհ աղաւանքին իմ ալ ներդրակելով՝ ինդրեմ՝ Վեհապետութեանդ որ բարեհաճի շնորհելու. որ չբռնադատեն զիրենք իրենց կամաց հակառակ ուրիշ տեղ փոխադրուելու:»

«Եւ որովհետեւ բարձրովն ստացդ է՝ թէ աղաւանքը Հայերն անցած պարտութեան ժամանակին մէջ ասդին անդին ցրուելով՝ գրեթէ աս մեն ունեցածներն զրկուեցան ու կորստուեցան: Հիմակ որ խաղաղութիւն եղաւ, իբրեւ թէ իրենց կրակատեղը ամփոփուեցան, կործանած Երեզէլ ցիրին շատ ծախքերով եւ բոլորովին այրած տուններին վերոյշեալ Պաշտպալովի կալուածին մէջ նորէն հաստատեցին. յետ որդ աղաւանք ժողովրդապետ ընտրեցին եւ հայ եպիսկոպոսին կատարեալ հնազանդութիւն խոստացան, եւ առանց մեկու մը փնտա ընելու խաղաղութեամբ հոն կ'ապրին, չեմ կրնար ընել որ զլեռնամ իմ միջնորդութիւնն Վեհապետութեանդ առջեւ ի նպաստ այս Հայոց, եւ խոնարհութեամբ չեղան, զրեմ Վեհապետութեանդ որ բարեհաճի գլխածութեամբ այն խեղճ Հայերու խոնարհ խնդրուածքը կատարելու, եւ գլխածարձ հառաւորութիւն տաս լաւ որ ասկից ետքն ալ մեր Պաշտպալովի կալուածին մէջ կարենան մնալ, ապրել աւ բնակել հոս չբռնադատուին աւրիշ տեղ որանդատուելու եւ վերադառնալ չենան քնակարանին ի մեծ փնտա իրենց ստացուածքը՝ հոն թաղու:»

«Պապսեղով գլխած որդմանք, եմ Վեհապետութեանդ ամենախոնարհ եւ հնազանդ:

«Միքայէլ Արաֆի. իշխան:»

Այս կրկին աղաւանց թղթէրն ապարդիւն չմնացին: Լէոբոդոսս կայսրն իր 1712 Նոյեմբեր 25ին տուած պատասխանին մէջ Պաշտպալովի Հոյսրը կը հանդարտեցընէ՝ զիրենք ապահովեցնելով որ ոչ զոր կը տօկէ ուրիշ տեղ փոխադրուել:

ՅՈՒՆԻՍ

